

Pap Ferenc

Kántor és pulpitus a reformáció korától

Az alábbi tanulmány a kántori tisztség, hivatal liturgikus feladatával, annak történelmi összefüggéseivel és változásaival foglalkozik. Az ún. történelmi egyházakban, így a magyar református egyházban is —bizonyossággal állíthatjuk— ma rendkívül egysíkú kép él a kántorról és a kántori feladatokról. Ez a „kántorkép” XIX. század végi gyökerekből nő ki, és a XX. század egyházi állapotokat, egyházjogot és egyháztörténeti összefüggéseket sajátosan összekuszáló változásaival és alakulásával függ össze. Sürgető szükség, hogy az egyre szaporodó egyház(zene)történeti adatok és ezáltal egyre tisztuló kutatási eredmények alapján a kántori tisztség történeti előképeivel és változásaival, illetve mai állapotával minél mélyebben és alaposabban foglalkozunk.¹ Őszintén elmondhatjuk, hogy a protestáns-református „történeti kántorkép” megrajzolásával, rendszerezésével-értelmezésével mind az egyháztörténet, mind az egyházzene-tudomány mindeddig mostohán bánt. Sok dolgot tudunk, ismerünk (hagyományok, történetek, nagyvonalú visszatekintések), csak éppen az összkép homályos. Remélem, hogy konferenciánk sokrétű témafelvetése és közreadott, gazdag ismeretanyaga hosszú távon megtermi a maga gyümölcseit.

Pap Ferenc református lelkész, a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának egyetemi adjunktusa.

Rövid helyzetkép²

A Magyarországi Református Egyház alkotmányáról és kormányzatáról szóló, többször módosított 1994. évi II. törvény (ún. „egyházalkotmány”)³ 27. §-a történetileg kérdéses fogalmi és jogi csoportosításban az egyházközség *tisztségviselőiről* és *alkalmazottairól* rendelkezik. A 27. § (1) bekezdése értelmében az egyházközség *tisztségviselői* közé tartoznak a lelkési jogállású személyek, a díjazásban részesülő diakónusok, valamint az egyházközség világi választott vezetői (gondnokok, főgondnok) és a presbiterek. Ugyanezen szakasz (2) bekezdése az egyházközség *alkalmazottait* sorolja fel: az egyházközség intézményében alkalmazott tanár, tanító, irodai alkalmazott, majd a *b)* pont szerint a kántor, a *c)* pontban következik az egyházi, harangozó, temetőőr-sírázó, valamint még

¹ Vö. PAP Ferenc: „Szószék és éneklőszék. Avagy néhány gondolat a lelkész-egyházzensz párbeszéd szükségességéhez a XXI. század elején a Magyarországi Református Egyházban”, *Magyar Egyházzene* IX (2001/2002) 501–507.

² E helyen csupán a fennálló magyarországi egyházjogi helyzet rövid ismertetésére szorítokozom. A magyar református egyházak szabályozásait egyenként nem vizsgáltam át.

³ A Magyarországi Református Egyház törvénytárát lásd: http://reformatus.hu/adattar/torv/torv_tar.htm honlapon.

az egyéb alkalmazottak. Ez a beosztás ellentétben áll az utolsó számottevő egyházi törvénykönyvvel (1928), ahol a kántor még az egyházközség tisztségviselői között szerepelt.⁴ Az egyházi törvény értelmében csak a tisztségviselőket választják a választási eljárás szerint, az alkalmazottakat nem.⁵

A hivatkozott törvény további részében külön szakaszok rendelkeznek a kántorról (60–65. §).⁶ Az első mondat egyház- és liturgiátörténetileg megdöbbentő, az egyházi közösségek jövője⁷ szempontjából pedig elgondolkodtató: „A gyülekezeti éneklés vezetésére és általában az egyházi ének- és zenekultúrának a gyülekezetekben történő fejlesztésére és ápolására minden egyházközség kántori állást *tarthat fenn*.” A 61. és 63. §-ok azonban már a kántor presbitérium általi *választásáról* rendelkeznek, ami egyértelműen a rendelkezések következetlenségét mutatja. Nyilvánvalóan szükség lenne tényleges kántortörvényre, ahol a szórványgyülekezetektől a falusi gyülekezeteken keresztül egészen az oktatási intézményeket fenntartó gyülekezetekig eltérő, de egymásra épülő és egymásból következő alkalmazási és képesítésbeli követelményrendszerrel lehetne felállítani — ez alól az illetékes törvényhozók következetesen a reformatori egyházmodellből levezetett egyházközségi autonómia közelebről nem definiált alaptételének⁸ segítségével mentik fel magukat.⁹ A jelenlegi néhány szakasz szabályok elvi megalapozását képeznék.¹⁰

⁴ E törvénykönyv szerint „Az egyházközség tisztségviselői: a lelkipásztor, az egyházközség választó és intézeti lelkésze, segédlelkésze, továbbá az egyházközségi főgondnok, a gondnok, a presbiterek, az egyházközség iskolájában alkalmazott tanár és tanító, a kántor, az egyházközség (egyházzsolt) diakónusa és diakonisszája [...] Egyházközségi alkalmazottak: az iratterjesztő és az egyházi.” A Magyarországi Református Egyház alkotmányáról és kormányzatóról szóló I. törvénykönyv 32. §, in *A Magyarországi Református Egyház törvényei*. Budapest 1933. (későbbi módosításokkal: Budapest 1942.) 18. A kántorokról külön fejezet: I. tc. 48–49. § uo. 26–27. (az előírás szerint e két szakaszon felül a tanítókra vonatkozó rendelkezéseket értelemszerűen a kántorokra is alkalmazni kell; vö. V. tc. 42. § uo. 131.); díjlevelükről: I. tc. 33. § uo. 19.; nyugdíjukról: IX. tc. 2. §, 5. § b) uo. 215–216; az esperes hatásköréről kántor választásakor I. tc. 93. § i) uo. 45–46; a kántorválasztás végleges megerősítése az egyházmegyei közgyűlés által: I. tc. 112. § j) uo. 53; kántori állás presbitérium általi szervezése egyházmegyei és egyházkerületi jóváhagyás után válik jogerőssé: I. tc. 76. § b) uo. 38; a kántortanítói képesítésről és záróvizgatóról: V. tc. 79. § uo. 138. Külön kántori esküt már ez a törvénykönyv sem tartalmaz (az eskümintákat lásd: uo. 231–237.), elméleti alapvetés nincs, a törvényszövegek a technikai részletek pontos szabályozásával foglalkoznak.

⁵ Néhány évvel ezelőtt nagy vita tárgya volt egy esperesi székely gyülekezetében a kántorválasztás. Az esperes-lelkipásztor az egyházalkotmány későbbi szakaszainak értelmében ragaszkodott ahhoz, hogy a kántort az intézeti lelkészek megválasztásának törvényes rendje szerint válassza meg az egyházközség képviselője, majd ünnepélyes keretek között iktassák be a hivatalába. A felsőbb egyházi vezetés ellenkezése és ellenvetései ellenére a kántor megválasztása és ünnepélyes beiktatása megtörtént.

⁶ Ezt a néhány alaptörvényi szakaszt tulajdonképpen keretrendelkezésként lehetne értelmezni, amelyet majd egy külön törvényben kellene tényleges tartalommal megtölteni és értelmezni.

⁷ A törvény elfogadásakor a Magyarországi Református Egyház már több oktatási intézmény fenntartója volt, azóta ezek száma egyre nőtt s a fennálló politikai-gazdasági helyzet miatt nő is.

⁸ A gyakorlatban megoldatlan kérdés az orgonaaállomány védelme, amelyért sok keserves és eredménytelen harcot vívtunk. Analógiaként értelmezendő azonban az eset, amikor az (autonóm) egyházközség saját ingatlanát nem a szigorú törvényi előírások szerint idegeníti, azaz adja el.

Az egyházi tisztségek, hivatalok mai egyházalkotmányunkban tükröződő felfogását bizonytalannal azzal lehet összefüggésbe hozni, hogy —az általános vélekedés szerint— az ún. „kálvini egyházmodellben” négy tisztség (pásztori, tanítói, diakónusi, presbiteri) van, ebből következtetik az igaz egyház négy ismertetőjegyét (*notae ecclesiae*), amelyek között nem találjuk sem a kántori szolgálatot, sem az éneklést. Kálvin azonban egyértelműen az igaz egyház két ismertetőjegyét¹¹ nevezi meg, az egyház létét Krisztus jelenlététől teszi függővé.¹² Az egyházi szolgálatok kálvini modelljében az előénekes-kántor egyértelműen a tanítói tisztségbe tartozik. Tanulmányomban a kántori tisztséget történelmi összefüggéseibe ágyazva, ill. visszahelyezve kívánom bemutatni.

Ilyenkor ez a jogügylet az egyházi felsőbb hatóság (fokozatos egyházi testület) jóváhagyása hiányában érvénytelen (ld. a Magyarországi Református Egyház gazdálkodásáról szóló módosított 2002. I. törvényt annak végrehajtási utasításával egységes szerkezetben 19. §.).

Ez a megkötés a már hivatkozott egyházalkotmány 58. § (2) bek. szabályozásán alapul, amely kimondja, hogy „[a] presbiterium határozata fokozatos egyházi hatóság jóváhagyásával válik érvényessé, ha a döntés a) ingatlan vagyon szerzésére, megterhelésére vagy elidegenítésére, kölcsön felvételére [...] vonatkozik.” A szabályozás folytatódik: „ha [...] c) műemlék vagy műemlék jellegű ingatlanra, műkincs vagyona, egyházi tulajdon átalakítására vagy építkezésre vonatkozik.” Egyes egyházkerületi szabályozások szerint pl. templomépítés kapcsán közegyházi pénzre, támogatást csak az kaphat, aki az építendő templom tervét az egyházi hatóság által kijelölt szakemberrel, szakemberekkel előzetesen véleményezteteti, majd ezt a véleményt a testület is tudomásul veszi.

⁹ Kérdés marad továbbra is, ha van lelkesítő, pedagógusi stb. alkalmazási (elő)feltételrendszer, ha egyházközségi vagy egyházi iskolai könyvelőt (gazdasági vezetőt) csak megfelelő képzés birtokában lehet alkalmazni, akkor ez miért nem vonatkozik a kántorra. A legújabb szabályok szerint, ha az egyházközség nem képes az egyházkerület által meghatározott, előírt lelkesítő fizetést előteremteni vagy megadni, akkor a közegyházi segítség mellett automatikusan az egyházközség jogi státusa, önállósága is csökken (ún. „visszaminősítés” önálló egyházközségből missziói egyházközséggé), ami az egyházközség önrendelkezését és önkormányzati jogát érinti.

¹⁰ Különbőféle szakmai testületekben (REZEM, Doktorok Kollégiuma, Egyházzenei Szekció) többször szóba került már ez a kérdés, évtizedek óta kezünkben vannak különféle külföldi testvéregyházak szabályozásai és irányelvei magyar nyelven. A MRE zsinati bizottságainak legutóbbi átszervezése után már egyházzenei (vagy „énekkügyi”) bizottság sincs, hanem a tanulmányi bizottság részeként kezelik az egyházzenét. A 2002-es választások után az egyik egyházkerület pl. nem állított fel egyházzenei bizottságot, arra csak utólagosan kerülhetett sor.

¹¹ „Mert ha azt látjuk, hogy valahol Isten igéjét őszintén hirdetik és hallgatják, ahol a szentségeket Krisztus rendelése szerint szolgáltatják ki, ott minden kétséget kizárólag megvan Istennek valamiféle egyháza [...] Az egyház ismertető jeleinek az ige hirdetését és a szentségekkel való élést tartjuk meg [...]. Ahol tehát tisztelettel hallgatják az evangélium hirdetését, s ahol nem hanyagolják el a szentségeket sem, ott abban az időben az egyháznak igazi és kétségtelen képe látható, melynek a tekintélyét megvetni, intelmeit visszautasítani, tanácsainak ellenszegülni, feddéseit kigúnyolni senkinek sem szabad büntetlenül; annál kevésbé szabad attól elpártolni, s annak egységét megrontani.” KÁLVIN János: *A keresztyén vallás rendszere. Negyedik könyv: Azokról a külső gyámolító eszközökről, melyekkel Isten minket Krisztus társaságában hív és abban megtart.* Pápa 1910. 306–307. (Egy zárójeles kérdés: az egyházi éneklés nem az ige tiszta hirdetésének módja és eszköze...?)

¹² A kérdéshez lásd még részletesebben: SZÜCS Ferenc: „Kálvin tanítása az egyházalkotmányról. Reformátóri teológiai alapvetés”, *Confessio* (2007/3) (=http://www.reformatus.hu/confessio/2007/3/1tema1.pdf) A kérdéssel magam is foglalkoztam, lásd: PAP Ferenc: „Textusválasztás és/vagy egyházi év”, *Zsoltár* XII (2005) 32.

Kántor

A kántor alapvetően —megnevezése nyelvtörténeti összefüggései alapján is— előénekes,¹³ aki a keresztyén egyházban mindig az egyházi és szolgálati hierarchia —annak eltérő értelmezése és felfogása mellett— része volt. A *cantor* az istentiszteleti-liturgikus éneklés vezetője és szervezője, aki történetileg a szentély közelében, a liturgikus cselekvéshez fizikailag is szorosan kapcsolódva helyezkedett el.¹⁴ „Legitimitását” ez a legfontosabb szolgálat jelentette.

A római bazilikákban az *archicantor* (főénekes), a középkorban a *succentor* vezetése alatt álltak a templomi énekesek. A középkorban a liturgikus rend meghatározása, a szolgálatok beosztása, a templomi-liturgikus tárgyak őrzése egyaránt a *succentor* hatáskörébe tartozott. A *cantor* pl. a székesegyházi káptalan tagja, azaz kanonok volt (éneklő kanonok), ez a tény feladata és felelőssége kiemelt voltára figyelmeztet. Az istentiszteleti szolgálatot végző testülethez tartoztak a diákok (*scholares*) is: a kisebbek (*pueri*), valamint az előrehaladott ismeretekkel rendelkezők (*procedentes*). Ők alkották együttesen a *chorus*-t. A székesegyházakon kívül, a helyi egyházakban is megtaláljuk —kisebb számban— a nevezett szolgálatok ellátóit. A diákok, gyermekek mestere tanít, valamint vezeti és szervezi a helyi egyház istentiszteleteit. A nevezett hivatalokat egyaránt az egyházi szolgálati rendbe sorolták, feladatuk végzésére ünnepélyes felhatalmazást nyertek.¹⁵

Az énekkend meghatározása,¹⁶ az énekek iskolai betanítása, a szertartások szervezése és vezetése, a XIX. elejéig a magyar református egyházban többékevésbé a mester, illetve kántor feladatkörébe tartozott. A késő XVIII. század és a XIX. század eleje —mint az egyházi és egyházzenei stílusváltás kora— hozta magával azokat a változásokat, amelyek a kántorról, annak tisztségéről és hivatásáról bennünk élő mai képet alapvetően meghatározzák és befolyásolják. A XIX. század elejétől harcolnak különösképpen a lelkészek pl. az istentiszteleti énekkend kialakításának kizárólagos jogáért, ami manapság abban „csúcsosodik” ki, hogy a kántor-organista számos alkalommal még a szertartás kezdete előtt sem tudja, hogy egészen pontosan mi az adott istentisztelet

¹³ Vö. ZAICZ Gábor (főszerk.): *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Budapest 2006. 375. A történeti vonatkozások mai római katolikus alkalmazásának kérdései vonatkozásában ld. DOBSZAY László: „Kántorok, cantorok (1)–(2)”, in uő: *Jegyzetek a liturgiáról*. Budapest 2001. 391–394.

¹⁴ Vö. DOBSZAY László: „Kántorok, cantorok”, 391.

¹⁵ Vö. DOBSZAY László: „Kántorok, cantorok”, 393; DOBSZAY László: *Az esztergomi rítus*. Budapest 2004. 49–50., 52–53.

¹⁶ Az énekkend történelmi (énekes) hagyományok alapján a XIX. század elejéig a mester/kántor határozta meg. A legfőbb rendező-szervező elv maga az egyházi év volt. E korban bizonytalannal elképzelhetetlen volt az, amivel szinte nap mint nap, minden nagyünnepen és ünnepi időszakban szembesülnünk kell: a lelkészek nagy része az énekválasztást, az énekszövegeket a prédikáció mondanivalójának aláfestő zenéjeként fogja fel. Énekeskönyvi konkordancia alapján, egyes szavak szövegösszefüggésből kiszakított értelmezése szerint történik az énekek kijelölése, így nem egyszer előfordul, hogy ádventben nincs ádventi, pünkösdkor nincs pünkösdi ének az énekkendben.

énekrendje. A lelkészek a XVIII. század végi, XIX. század eleji kántorokban —akik már a régi korok és hagyományfolyamok kései és szegény örökösei— mégis a régebbi korok szellemét és az újítások kerékkötőit látták, míg magukat az ún. haladás képviselőinek tartották.¹⁷

Az egyházi szolgálati és tisztségviselői rendbe tagolódás az istentiszteleti különböző szolgáltatásokat végzők egymásra utaltságát és összetartozását fejezte ki, de az ugyanezen a rendszeren belüli átláthatóság és feljebb jutás lehetőségét is magában rejtette. Különösen fontos ez a megállapítás a magyar reformáció mintegy első két és fél évszázadának megértésekor.

Az iskolamester („*Schola Mestör*”,¹⁸ *ludimagister*,¹⁹ *rector scholae*²⁰) akinek a felügyelete alatt a gyermekek tanultak és végezték a templomban és más szertartásokon a szolgálatot, egy vagy két év után rendszerint külföldre távozott, hogy ismereteit bővítsé és rendszerint teológiát tanuljon, majd hazatérése után korábbi szolgálati helyén vagy másutt végezzen lelkészi szolgálatot. Az iskolamester és a lelkész szakmai és szellemi bölcsője egy és ugyanaz volt.²¹ A lelkész feladata alapvetően a tanítás, prédikálás volt. Az istentisztelet előtt gyülekező nép énekét, a szertartások lefolyását az iskolamester felügyelte és irányította, számos adatunk van arra nézve, hogy a lelkész a gyülekezet éneklése alatt ment be a templomba. Lelkészhánykor, a lelkész távollétében is ő látta el a lelkészi teendőket: az istentisztelet vezetésének hagyományos feladatköre mellett az imádságot, a Biblia felolvasását és a tanítást.²² Ennek késői öröksége pl. a Kecskeméti Református Egyházmegye hivatalos tanítóttestületének 1878. évi végzése, amely a tanító helyettesítési kötelességeit így szabályozza:²³

„III. Az isteni tisztelet körül való segédkezésre nézve:

kisebb egyházakban az u. n. sátoros ünnepeken köteles a tanító prédikálni —

¹⁷ Forrásokkal alátámasztva tárgyaltam: „Graduáltól diktálásig. Változások és következmények a nagykőrösi források alapján”, *Magyar Egyházzene* XIV (2006/2007) 57–74., különösen 70–74.

¹⁸ Az 1626-os első kőrösi számadáskönyv szóhasználatára szerint.

¹⁹ Először 1653-ból.

²⁰ Először 1671-ben (*Conventio D. Rectoris Kis Kallai*); 1679: *Conventio Dni Michaelis Vaj p. t. Rectoris Scholae Kőrösiensis*].

²¹ Ha adataink helytállóak és a személyek azonosítása lehetséges, a vizsgált időszakban a nagykőrösi eklézsia 8 korábbi iskolamesterét hívta meg később prédikátorává, 5 más helyen szolgálatot teljesített rektort állított lelkészei sorába, 13 iskolamesterét pedig más gyülekezetek választották meg előjárójukká. Vö. ADÁM Gerzson — JOÓ Imre: *A nagy-kőrösi ev. ref. Főgymnasium története. A nagy-kőrösi ev. ref. egyháztanítás megbízásából*. Nagykőrös 1896. 178–187; RÁCZ Lajos: *Fejezetek a Nagy-kőrösi Református Egyházközség történetéből*. Nagykőrös 1988. 134kk.

²² Egy 1783-as erdélyi zsinat megszabja, hogy az iskolamester a papot csak az éneklőszékből helyettesítheti. További adatok vonatkozásában is lásd: DÁVID István: „Schola cantorum és református istentisztelet”, in DOBSZAY Ágnes (szerk.): „*Inter sollicitudines*.” *Tudományos ülésszak X. Pius pápa egyházzenei motu propriojának 100 éves évfordulóján*. Budapest 2006. 69.

²³ Pest Megyei Levéltár Nagykőrösi Osztálya (PML NKO) XII 18. Kecskeméti Református Egyházmegye Hivatalos Tanítóttestülete iratai. Jegyzőkönyvek (1875–1894). *A kecskeméti ref. egyh. m. hivatalos tanítói testület Jegyzőkönyve*. 1875. apr. 1-től 1886. apr. 21. ig. 23. (a Nagy-Abonyban 1878. április 25-én tartott ülés jegyzőkönyve).

más alkalommal, milyen a lelkész betegsége, vagy elkerülhetetlen hivatalos teendője miatt való gátoltatás esetében is —ha talán a közelebb eső egyház lelkésze által nem helyettesíthető— a tanító végzi az istenítiszteletet; — a tanító mint a könyörgést, úgy az egyházi beszédet is csak olvashatja — a tanító a népiskola keretébe tartozó vallásbeli tudományokat saját iskolájában tanítja; de óhajtható hogy a confirmandusokat a lelkész tanítsa.”

A falvak és városok, így Kőrös mezőváros két legjobban megbecsült és megfizetett tisztségviselője is a prédikátor és az iskolamester volt.²⁴ A lelkészek, iskolamesterek, később a kántorok meghívásáról vagy történetesen elbocsátásáról, fizetéséről, sőt: nyugdíjáról (nyugellátásáról), szükség esetén temetéséről, olykor esküvőjüknek részben-egészben történő támogatásáról is a város és az egyházközség képviselőiben eljáró tanács gondoskodott.

Úgy tűnik, hogy a kántor szó a magyar reformáció első mintegy másfélszáz esztendejében valóban templomi (elő)énekest jelentett. A kántor gyermekek²⁵ kifejezés a fiatalabb és idősebb gyermekeket, ifjakat jelentette, akik az egyházi szertartásokon az iskolamester vezetésével énekeltek. Közülük némelyek (idősebbek, biztos énektudással rendelkezők) kisebb-nagyobb (elő)énekesi feladatokat is elláthattak. Egy szentesi —lentebb részletesen bemutatott egyháztörténeti forrás— a XVIII. század második feléből a következő adatot tartalmazza, amelyet a későbbi, XIX. századi kézirat másolója vagy a másolat olvasója már nem értett, hiszen az „*ofkolai Cantorok*” kifejezést nem csupán kérdőjellel látta el, hanem a „*Kántus*” szóra javította (ld. a 26. lábjegyzetet!).

„XIV. Réfz Az Ekklejsiai Uj Rendtartásokról.

Az UR Vatsorájá[na]k kifoljáltatásá[na]k alkalmatosságával az énekleftől süiven a' Cantor, sokszor egymafra botránkozásra kezdették az énekeket nemelly

²⁴ A nagykőrösi iskolamesterek és kántorok fizetésjegyzékét —ugyanígy a lelkészekét is— a városi anyagot őrző Pest Megyei Levéltár Nagykőrösi Osztálya másodbírói fizetésjegyzéke alapján állíthattam össze. A városi számadáskönyvek a XVIII. század közepéig rendszerint először a lelkész, majd az iskolamester, később az egyéb tanítók és kántorok pénzbeli és természetbeni javadalmát tartalmazzák, ezután következik a városi tisztségviselők és alkalmazottak járandósága (vö. részletesen: PAP FERENC: „Nagykőrös egyházzene-történetének vázlata a XVIII. század végéig”, in DÁVID ISTVÁN (szerk.): *Református Egyházzene Nagykőrösön I. Történelem és aktualitás*. Nagykőrös 2005. 15–16., 20–21.).

Nagykőrösön 1757–58-tól sem a lelkészek, sem a rektor, sem a kántor, sem a tanítók nem közvetlenül városi alkalmazottak, fizetésjegyzékeiket többé nem találjuk meg a másodbíró számadásai között. A város az egyházi-iskolai tisztségviselők természetbeni javadalmazásához, az egyház és iskola anyagi segélyezéséhez a továbbiakban is hozzájárult, valamint az egyház és az iskola pénztőkéjének kezelését is végezte. Losonczy Katalin adatai szerint Mária Terézia 1752-ben rendeletileg megtiltotta, hogy a tanárokat a város fizesse. Uő: *A genfi zsolitárok története a magyar református énekeskönyvekben*. Doktori [DLA] értekezés. Budapest 2004. (kézirat) 56. Rác István szerint (*Egyház és társadalom. A Debreceni Tractus vagyona és gazdálkodása a 18–19. század fordulóján*. Debrecen 2002. 39–40.) 1752-ben a Helytartótanács rendelkezése tiltotta meg a protestáns közösségeknek, hogy alkalmazottaikat, iskolai tanítóikat, professzoraitak továbbra is a városi pénztárból fizessék

²⁵ A nagykőrösi adatokhoz ld. PAP FERENC: „Nagykőrös egyházzene-történetének vázlata” 16; uő: „Graduáltól diktálásig” 62.

emberek, most a' Cantor pausalván ofkolai Cantorok intercalariter szakaszonként énekelnek, ez is бүкфёges vala.²⁶

XVII. Réfz E' mi Ekkléfiánk[na]k külső rendtartásáról, nevezetefjen Kerefztség, UR vatforája [...]

Az UR vatforája körül gyakoroltatni fozott Rendtartáfainkat a mi illeti [...]
Mindez idő alatt fzakafsonként Cantor Ur és a' scholaris Gyermekek alternatim²⁷ fjohtak énekelni."

Nagykőrösön a tényleges kántori tisztség megalapítására 1698-ban került sor. A XVII. század második felében elsősorban külső okok miatt Kőrös mezőváros lakosságának létszáma jelentős növekedésnek indult, ami nem csupán a templom bővítését és a két templomhajó összenyitását (1696 táján) indokolja, hanem azt is, hogy a lelkészi és a rektori tisztség mellett városi fizetéssel a második lelkészi (1700), valamint a *præceptor*i, azaz alsóbb osztályokkal, illetve kimondottan lányokkal foglalkozó tanítói állást, ill. állásokat is létrehoznak. Köpeczi Ferenc 1692 novemberétől áll a város szolgálatában, 1693–94-től ő a leányok tanítója, majd 1698-tól a város által fizetett első református kántor (*Salarium Domini Francisci Köpeczi Cantoris et puellar[um] Præceptoris curriofsi*²⁸). Nagykőrösön mind-egyik iskolamester és kántor között nem volt különbség.²⁹

Köpeczi Ferenc rövid szolgálata után a kántori állást úgy önállósították, hogy a leányok tanítója tulajdonképpen a mindenkori kántor utódjának számított.³⁰ Így a „kántorjelölt” fokozatosan beletanulhatott e felelősségteljes hivatásba, elég időt kapott arra, hogy a helyi szokásokat megismerje. A kántort kántornak

²⁶ A mondat második része a másodpéldányban: *midön a' Kántor Paufálna, tsak az Oskolai Kántor* [más kézzel: a szó mellett ?, fölötte Kántus] *Gyermekek intercalariter szakaszonként* [vö. intercalaris versus: *egyess versszakok végén ismétlődő vers*. FINÁLY Henrik: *A latin nyelv szótára*. Budapest 1884; (reprint) Budapest 2002. 1042.] *énekelnek, igen szép illendőfjéveval az ISTENi Tifzteletnek*.

²⁷ (Versszakonként, szakaszonként) váltakozva.

²⁸ PML NKO V. 206-a Nagykőrös Város Másodbírájának iratai. Számadáskönyv 1698.

²⁹ A szomszédos Kecskeméten a kántorok névsorát 1706-tól vezetik, addig ott is az iskolamester töltötte be a mi fogalmaink szerinti kántori hivatalt. Vö. ITTÉZ Mihály: „Adatok Kecskemét zenetörténetéhez 1599–1853”, in *Bács-Kiskun megye múltjából IX* (1987) 305–356.

A kántori tisztség önállósodásának hasonló folyamatát másutt is megfigyelhetjük. Vö. HERPEI János: „Adatok a magyar egyházi éneklés és leányoktatás történetéhez”, in *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. III. Művelődési törekvések a század második felében. *Herepei János cikkei*. Budapest—Szeged 1971. 238–325. Herepei János rendkívül fontos adatait —meglátásom szerint— az e tanulmány első felében ismertetett fogalmi tisztázások fényében (pl. *kántor gyermek és leányoktatással megbízott kántor*) kell jelen tudásunk szerint valamivel összetettebben értelmezni.

³⁰ Ezt a másodbírói számadáskönyvek pontosan vezetett fizetésjegyzékeiből pontosan követni tudjuk. Érdekes az is, hogy Kállai Mihály rövid ideig viselt kántori hivatalának letétele után (1750–51-től) ismét a leányok egyik tanítója lesz. A kőrösi kántorok névsora és szolgálati idejük a következő (gazdag forrásanyagunk kisebb hiányai sajnos éppen a kántorváltások időszakára esnek): Köpeczi Ferenc (c. 1698–1700), Debreczeni (Kalmár) János (1700–1742), Kállai Mihály (ca. 1742–1750), Poroszlai János (1750–ca. 1773), Hegedűs József (ca. 1773–1812), Vajda Ferenc (1812–ca. 1856). Vö. PAP Ferenc: „Kőrösi kántorportré — 190 éve hunyt el Hegedűs József”, *Nagykőrösi Kalendárium IX* (2006) 112–115.

tulajdonképpen csak a fent bemutatott átalakulások következtében nevezzük. Az önállósítás egyúttal és gyakorlatilag a feladatkörök és lehetőségek fokozatos szétválasztását és megkülönböztetését is jelentette.³¹

A kántori tisztség önállósodása a körülmények figyelembevételével általánosan a XVII–XVIII. század folyamán történt meg. Szentes mezőváros református közösségének történetét értékes és érdekes kéziratok őrzik, amelyek témánk vonatkozásában is hasznos adatokat szolgáltatnak.³² Az eklézsiái krónika szerint 1732-ig az „oskolamester” és a templomi énekes-liturgikus szolgálat felügyelete egy kézben volt, majd az „énekésre teljességgel alkalmatlan” új mester meghívása miatt kántort alkalmaztak, aki a leányok oktatásának ügyét is vállalta. Szentesen ez nem színvonalcsökkenésként jelent meg, hanem éppen fordítva: a közösség végre orvosolni tudta a leányok tanításának elhanyagolt ügyét.

„IX. rész A' Cantorokról.

Sok éftzendők alatt e' mi Kereftzyén Ekklefiánknak Betsültes Oskola Mesterei viselték ditfēretesfen a' Cantorfagot, a' mint nyilván feljegyezhettyük Kotfi Mihályban végeztetett 1732^{dk} éft[endő]b[en]. Melly estendőben hozattatván ki a' Debretzeni N. Coll. Tagjai közzül Mefternek Banai [...] Pál tellyessel alkalmatlan lévén az éneklésre, ámbár erős kövér piros vastag ember ember vólna, az Ekklefiának ilyen fogyatkozása más módon nem orvofoltathatnék meg hanemha Cantori Hivatalt vífelő Személy külön a' Mestertől kerestetnék³³ és állittatnék bé az Ekk[é]si[á]b[an]. Annyivalis inkább magát kézj vólt az akkori Bets. Tanáts magát erre venni, minthogy Ekklefiánknak Tagjainak Száma naponként nevelkedni és Szaporodni láttatnék, és a' Szomséd[á]gban lévő Kereftzyén Várofo[á]knak és azokban lévő Ekklefiáknak ditséretes Példáit ez aránt is követni akarná. E' mellett ez is lehetett indító ok méltán, mivel ilyen Szép Ekklefiának Leányi Oskolája mindeddig is tjak valamelly egyigyű Aßßony emberekre vólt bizattatva, kik ha a' magok erejek és tehetségek berént ditfēretes ßorgalmatossággal viselték is a' Præceptor Hivatalt, de minden részben nem lehettek elegendők, hanem egy vagy más dologban szükölködtek a' Tíft. Tanítónak vagy Oskola Mester[ne]k Segídsége nélkül, a' mint mais ßokott lenni a' dolog az olyan Ekklefiákban kik Aßßonyokat tartanak Léány Oskolákban. E' béli fogyatkozásjút is Ekklefiánk el el megorvosolni és helyre állítani akarván, a' lejenő Cantorok részekről is hogy annyival bővebb jutalmot faradságokból várhatnának, e' két Szép Hivatalokot ößve

³¹ Úgy tűnik tehát, hogy általánosságban értékelhető, a tárgyalt időszakban elsősorban nagyobb, (mező)városi egyháznaknál végbemenő, dokumentált jelenségről van szó, éppen azért a fogalmaink szerinti „kántor” képének történetileg hitelesebb újrarájzolása és újraértelmezése sürős feladataink egyike kell, hogy legyen.

³² TAKÁCS Edit: *A szentesi református eklézsia története 1700–1825*. Szentes 2001. <http://www.szentesinfo.hu/cd/ekklezsia/start.htm> (A kiadvány az egyházközség-történet eredeti kéziratának és annak szintén kéziratolási másolatának fotója mellett egy, a két kézirat egyesítéséből készített, eléggé nehezen használható, nem kritikai modern átirást is tartalmaz. A jelen tanulmányban az eredeti, régebbi kézirat saját magam készítette, betűhív átirását közzölöm, a másodpéldány kiélesztéseit, ill. változatait a lábjegyzetben tüntetem fel.)

³³ Későbbi szövegváltozat szerint: *rekeftzetnék*.

kötötték igen böltsen, melly mind e' mai Napig a' Szomszéd várofi Ekkléfiának példájok kivül itt practizaltatik.

Legelső Cantorát Ekkléfiánk hozta Gyönről [?]³⁴ Ao 1732. #³⁵ Szatthmari Deak Mihalyt, ki Gyevői Mester volt, igen nagy szavú erős éneklő, úgy hogy az időtül fogva is nem volt itt olyan éneklő Cantor, mindazáltal még is csak egy eßtendeig lehetett, mellynek ez volt oka a' melly mai napig is ugyan példabefzed Szentesen hogy Ő Cantornak igen jó volt, de embernek felette roßß volt.

Követte ötlet Elek István uram Ao 1733. Ki hozatott [üres hely] Cántorságát viselte az Ekkléfiának kedve szerént sntén a' Pestfig, Ao 1739. Maga önként az Ekklésiát itt hagyván; melly míg³⁶ eddig sem mehetett tellyességgel feledékeny-félgben, nem találhatóan hamar Cantort abban a' somori és gonofs időben, hanem egy darabig az Oskolabéli Gyermek, azután ismét Onadi nevű Mester vittek e' Szolgálatot véghez.

Ao. 1740. Hozattatott Cantornak Sólthi Mihály Uram kit már mind magavifelésében mind természetű tulajdonságiban efmért az Ekklésia ugymint két Eßtendők el forgása alatt hűséges Oskola Mesterét, elhozák azért Köröfrol hol ez ideig volt Leányok Tanítója, itt töltött Cantorságban három eßtendőket, ismét vißsa ment lakni Köröfre.

Követte Ketskeméti Præceptorságbul Kaszap Mihály Ur Ao 1742. most hatodik eßtendejét töltvén. Minden kevélység és kényesség nélkül sokott éneklésének kedvessége, méltán mindenek előtt dítferetet érdemel."

Az idézett gyülekezettörténeti forrás hetedik része³⁷ a negyedik, ötödik, nyolcadik, tizenhatodik, huszonegyedik iskolamesterrel (nem kántorral!) kapcsolatban érdekes megjegyzést tartalmaz, a felsorolás végén a forrás az 1732. esztendőre utal, amikor az iskolamester mellé immár kántort is alkalmaztak.

„Nafzályi János a' N. Debretzeni Collegiombol hozattatott, igen jó Tanító Mester volt, máig is dicsertetik; de felyp lévén Cántornak nem derekas volt [...]”³⁸

Kátai György is Hozattatott a' Collegiumból, igen Tűdös és jó Prédikálló Iffjú, jó ember és jó éneklő, hathatos erős Szavú; ismét bé ment a' Collegiumba, onné³⁹ pedig Académiákra, lejöven lett Debretzeni Ispotály béli Prédikátor, és ugyan ott holt meg is.

Szerentfi János kis gyenge Mester jó Cántor volt, de csak eßtendeig lakott itt, a' Collegiumban ment [...]]

³⁴ Bizonytalan olvasat; Gyönről?

³⁵ Későbbi bejegyzés a másodpéldányban más kéz által: # Eddig az Oskola Mesterek voltak egy-szersmind Kantorok is; de ezenn időbeli Mester Banai Pál, nagyon gyáva éneklő volt; ez indította az Ekklesia Előll járót ar[ra], hogy rendes Cantort tartsanak —.

³⁶ A másodpéldányban: még.

³⁷ VII. Réfz. Az eddig volt oskola Mesterekről nevezetesen a' kik dítferetes emlékezetet érdemlenek Tanítóványaikkal edjütt.

³⁸ Később szatmári, majd kolozsvári híres professzor lett.

³⁹ A másolatban: onné.

Mindjárt utánna lépett bé Solti Mihály Ur[am] Ao 1723. Szelid magavisele-sü és jó Tanító, itt Munkáját elvégezvén ment Köröföre Léányok tanítójá[na]k[.] ismét Kántorságra elhozattatott Szentesre Ao 1740.

Az eddig megirattattak után egy lineában jött Banai Pál Ao 1732. Ki jóllehet Tüdos és Szorgalmatos Tanításáról dítféretes vólna, de hogy a' természet néki jó Sipoló torkot nem ojtott, nem annyira kedves vólt mint mások;⁴⁰ ezen fogyatkozás nyújtott alkalmatosságot a' Szentefi Ekkléfiának a Cantor tartásra.

Már egy rézförl meg könnyebbedvén az itt való Oskola Mestereknek Hivatalok a' jó alkalmatosságot örömeft kapta [a következő mester Debrecenből]

[A 25. mester Makóról jött,] Cs. Onadi [nem volt ennyire szerencsés, mivel] ~~vélte a Mesteri mind Cantori Hivatalokat edjütt vífelne, most vacálván a' Cantorság [...]~~

III. Réfz. A' Léány Oskoláról és azok[an] való Tanítókról. [...]

Tették Ekkléfiánk[na]k Bets. Elöljáró Attyainak az időben midön Kántor ~~zárásra magokat vennék, hogy a' Kántoroknak Kántori Hivataljoknak melléje Köntnek a' Léányok tanítását is, adván azért hivatalt Kántorságra alkalmatos Személyeknek, azokra bizattaték a' Léány Oskolais.~~⁴¹

Az XVIII. század közepéig az iskolamesterek, akik nagyobb, jelentősebb kolégiumok⁴² idősebb diákjai voltak egy, legfeljebb két esztendő maradtak az adott partikulában. Körös mezőváros protestáns iskolatörténetében az énekköltő, énekeskönyv-szerkesztő, tankönyvíró (Hármas Kis Tükör, 1773) Losontzi Hányoki István⁴³ (1709–1780) volt az első iskolamester, aki nem egy, legfeljebb két évet töltött az oskolában, hanem folytatólagosan 28 esztendőt (1741–1769⁴⁴).⁴⁵ Az Utrechttben teológiai doktori fokozatot szerző (1740) Losontzi nem prédikátorként, hanem hivatásos tanárként, a körösi iskola első *professoraként* töltötte be hivatását.⁴⁶

⁴⁰ A mondatrészes a másolatban, ill. másodpéldányban ekként hangzik: *Ki hogy az éneklésre alkalmatlan vólna, adott alkalmatosságot az Ekkléfiának a' Cantor tartásra.*

⁴¹ A leánytanítók között találjuk: Kántor Szatthmári Deak Mihály (1732); Elek István [...] idővel lett Köröfi Leányok Tanítójává, és a Templomblan] vasárnap harangozások előtt az Ekk[lesi]lab[an] Biblia olva-főjává (1733).

⁴² Az Alföldön az első időkben, így Körösre is, Patakról és Debrecenből hozták a mestereket — mivel az iskolák rendszerint egy-egy nagyobb kollégium partikulái voltak —, később kizárólag Debrecennel maradt fenn a kapcsolat.

⁴³ Neve írása bizonytalan, forrásainkban *Losonczy, Losonczy, Losontzi* írásmóddal egyaránt megtalálható a korabeli városi jegyzőkönyvekben. Két, saját kézzel írt beadványa alján aláírása (PML NKO V. 202-b. 2. Nagykörös Város Tanácsának iratai. Tanácsi iratok 1626–1848. 202. és 1226. szám): *Losontzi István. A Hányoki előnév, nemesi titulus (?) eredete nem világos.*

⁴⁴ Losontzi István 1769. január 29-én kéri a városi tanácsot, hogy hivatala letétele után havonta egy-egy szekér fával segítsék. PML NKO V. 202-a. Tanácsülési jegyzőkönyvek (Protocollum miscelaneum) 1636–1847. 5. kötet *Diarium seu Prothocollum Miscellaneum inchoatum a Die 24° Juny 1768. 77.*

⁴⁵ Vö. ÁDÁM Gerzson — JOÓ Imre: *A nagy-körösi ev. ref. Főgymnasium története. 187–189.* Részletes életrajz és életmű-bemutató: KISS Áron: *Losontzi István életrajza.* Budapest 1905.

⁴⁶ Számadáskönyv 1741–1742: *Conventio Clarissimi Domini Stephani Losonczy, Rectoris Scholae Refor Körösiensis;* a város strázsatornyának építésekor egy réztáblát helyeztek el a város akkori

A nagypénteki passió és lamentáció énekléséért—e gyakorlat XVIII. század második felében történő megszüntetéséig⁴⁷— a kántor külön jutalmat kapott, de adataink csak az iskolamesteri⁴⁸ és kántori hivatalok szétválasztása utánról.⁴⁹ A lamentációban nagyobb, ügyesebb diákok is részt vettek.⁵⁰ A szentesi egyházi krónika az 1765. év eseményei között a következőket őrizte meg:

„MDCCLXV

Szokás volt még ekkor, a' Passio éneklés, mely abbann állott: hogy Nagy-Pétekenn délbe, 12 óraker, minden harangok meg vonása után, a' nép a' Templomba fel gyűlt, és a' Kántor a' Kristus szenvedése historiáját, keferves tzikornyázásokkal, egyedül maga el-énekelte. Ezért fizettek neki: 2 fto, ⁵¹ azon kívül adódott neki egy kulats bor, mellyet a' Templomba maga mellé tett, és abból mikor a torka meg záradt /mert keményen és foká énekel:/ egyget eggyet ivott.”

Az egyetemes keresztyénség istentiszteleti hagyományából (önértelmezéséből és anyanyelvéből) táplálkozó magyar református kultuszi élet és (egyház)zenei anyanyelv a XVIII. század utolsó harmadára végképp megfáradt, megkopott. Reformokat, felvilágosult hangnemet és énekszövegeket, modernizációt követeltek a lelkészek és professzorok. Úgy érezték, lépést kell tartani a korrall (*racionalizmus!*). „Csupán” két ellenszegülő elem volt: a kántorok, akik a városi-falusi közösségek élén álltak, de a néppel talán mindig szorosabb, közelebbi kapcsolatot ápoltak, mint a lelkészek;⁵² valamint maga a nép. Az új,

tisztségviselőinek nevével (1752), ahol a következő fordulattal találkozunk: *Oskola Mester, avagy Professor Tiszt. Losontzi István Ur [...]*, vö. *Annales Ecclesiae Reformatae Körösiensis* [1726-től] 2–3. = PML NKO V. 203-a. Nagykőrös Város Tanács-Törvényszékének iratai 1708–1848 (–1850). Jegyzőkönyvek 1722–1838. 5. kötet 174–175[3] *Tanácsgyűlési* 433.

⁴⁷ Nagykőrösön 1773. március 31-én jegyezték fel a passióéneklés megszüntetését. Lásd: *Annales Ecclesiae Reformatae Körösiensis* [1726-től] 16. = PML NKO V. 202-b. Nagykőrös Város Tanácsának Tanácsi iratai. Vegyes [lajstromozatlan] iratok 1744–1808. 13. doboz; vö. részletesebben: BÁRDOS Kornél: „Harcok a passió éneklése körül Magyarországon”, *Theológiai Szemle* (1971) 303–320. = *Zsoltár* III (1996/2–3) 8–15.

⁴⁸ A leánytanítói és kántori tisztség iskolamesteri hatáskörűtől való leválasztásáig mindenképpen a *rector* szervezte és énekelte a passiót. Egyelőre —tudomásom szerint— nincs olyan adatunk, amely arról szólna, hogy a lelkész-prédikátor énekelte volna a passiót — a XVII. század második feléig akár még elképzelhetőnek is tartom a feltevést.

⁴⁹ A nagykőrösi másodbírói és az egyházzogondnoki (PML NKO XII. 16) fennmaradt számadások alapján 1701 és 1767 között 19 alkalommal jegyezték fel a passiómondásért adott jutalmat.

⁵⁰ Nagykőrösi adatok vonatkozásában lásd: PAP Ferenc: „Graduáltól diktálásig” 63.

⁵¹ A két forintos fizetés a passió énekléséért teljesen általános szokás volt: mind alföldi városokból (Nagykőrösön is), mind Erdélyből van számos megfelelő és egyező adatunk [„ami pedig az úgynevezett passio éneklését nézi, már régen el vagyon ez is az ecclesiái rendelés által törölve, melyet ha mégis azok ellen is valamely ecclesia kívánna, az alatt a két rhénes forint megfizetése alatt kívánhattya, mely azon szokást eltörlő rendelés elől szokott volt járni”; 1798. június 17–21. kézdivásárhelyi zsinat; vö. BUZOGÁNY Dezső (szerk.): „Erdélyi református zsinatok iratai IV. 1790–1800”, Kolozsvár 2001. 154.].

⁵² Esküvőkön, keresztelőkön, temetéseken, a családi élet jeles alkalmain több évtizedes szolgálattal alkalmával mindig jelen voltak. Egyik cikkemben bemutattam, hogy pl. Hegedűs József nagykőrösi kántor egynemely gyermekének keresztszülfője a helyi lelkész volt, de a lelkész soha nem

első országosan bevezetett „reforménekeskönyvvel” (1806) —mintegy háromnegyed részben új zsolnárdallamra éneklendő költeményeket tartalmazott— véglegessé és hivatalossá vált a stílusromlás. A nép nem ismerte, nem tudta énekelni az új ének(szóveg)eket. A kántorokat egyre lejjebb nyomták, a elkész és a rektor-profeszor is rendszerint összetűzésbe került a templomi énekvezérrel, s kénytelenek voltak a templomi diktálást is bevezetni, amelyre amiatt volt szükség, mivel a nép általánosságban nem hordott énekeskönyvet korábban magával, másrésről hiánycikk volt az új templomi énekkönyv. A diktálás számos zavar és botrány forrása lett. Az iskolás gyermekek vagy ifjak hangja olykor nem volt elég, hogy az emberek megértsék az ének következő sorát.⁵³ Ozory Elek, a Nagykőrösre érkező utazó 1839 májusában az ősi falak között, a valaha virágzó egyházzenei kultúra helyett lehangoló állapotot talált.

„Vasárnapra azonban visszatértem, mikor a' reggeli nyolczórai harangzugás engem is az avult egyházba idézett. [...] Helyfoglalásomkor tüstint szemembe tünt, hogy az egyház' éjszaki részén a' karzatnak is karzata van,⁵⁴ hova, mint öltözetükből és sajtáságos arczvonásaikból gyanítám, a' mesterlegények vannak fölmagasztalva. Ennek irányában az egyház' hátulján van a' diákok' 's éneklő-mester' karzata.⁵⁵ Innen kiáltja le egy jótéteményes diák az ének' egyes sorait, 's a' mester, leghatalmasb torokkal a' világon, kezdi és végzi azokat. El nem gondolhatom, miért ragszkoznak a' nagykőrösiek azon diktáláshoz. Nem tud-e a' vááros' nagyobb része olvasni, a' mi képtelen, hol olly iskola van? Vagy tán restelnek könyvet hordozni magukkal? Vagy tán sajnálják azon 30 váltó garast, mellyet énekeskönyvért kellene kiadniok? Vagy hát miért? [...]”⁵⁶

hívta a kántort keresztkomának, inkább a helyi nemesség tekintélyes képviselőit vagy az iskolai professzort választotta; a kántort már minden bizonnyal nem érezte egyenrangú, hozzá méltó partnernek (PAP Ferenc: „Kőrösi kántorportré”, 115.). A kántor családi kapcsolatai (házasságok, gyermekei házasságai, keresztkomaságok stb.) révén mindig jobban részese volt a közösség életének.

Debreczeni János kőrösi kántor mint egyházi ember (*Secundus Testis Reverendus D. Joannes Debreczeni Cantor Ecclesiae Körösien[sis] quā Ecclesiasticus ad puritatem conscientiae fatetur*) a városi törvényszék előtt lelkiismereti vallomást tesz, ill. tehet egy szólóvásárlási ügyben, míg más személyeket következetesen eskü alatt vallatnak. A kántor szava becsületbeli és kétségbevonhatatlan szó volt még a bíróság előtt is (PML NKO V. 203-a. 2. kötet *Protocolium Juridicum NKőrös 1727–1732*. 438.).

⁵³ Vö. nagykőrösi adatokkal, egybekkel kiegészítve: PAP Ferenc: „Graduáltól diktálásig”, 67–74.

⁵⁴ Feltehetőleg az 1732–33 táján épült, népies növénydíszítéssel ellátott, festett mellvédű karzatról lehet szó. A másodbíró számadása csupán a következő feljegyzést tartalmazza: „A Templomban Kar körül dolgozó Aftalos legények[ne]k discre[tive] ad[tlam] f. 4.” Ez az északi karzat valószínűleg az orgona behelyezésével egybekötött templommagasítás (1854–55) következtében lett kétemeletes karzattá. Kovács Gyula szerint azonban ekkor csupán a templom délnyugati végében emeltek az ifúság számára kettős karzatot. Vö. KOVÁCS Gyula: *A nagykőrösi református templom építésének története 1963-ig*. [Nagykőrös] 1964. (kézirat) 22. Ezt a kettős (kétszintes), gyenge és keskeny karzatot a templombelső utolsó teljes felújításakor (1876–77) bontották le.

⁵⁵ Ez lehet az 1764-ben épített keleti karzat.

⁵⁶ OZORY Elek: „Néhány nap Nagy-Kőrösön. (Utazási töredék.)”, in *Társalkodó* (1839/39) 153–155. = *Nagykőrösi Kalendárium V* (2002) 63–66. Vö. ANTALFFY Gyula: *Reformkori magyar városlajczok*. Budapest 1982. 267.

E helyzetben érkezik meg a magyar református egyházba és istentiszteletbe az orgona a XIX. század folyamán.⁵⁷ (Egyes késő XVIII. századi erdélyi forrásokból arra következtethetünk, hogy rövid ideig a graduális-szertartási éneklés maradéka és az orgona együttesen szerepelt az istentiszteleten.⁵⁸) Az előénekes-kántorokat lassanként félreteszik, nyugdíjazzák, egy új, megfelelő szakmai képzettséggel, biztos tudással nem rendelkező, egyre inkább talajvesztett „kántortársadalom” jelenik meg. A templomi éneklési-énekkari kultúra szerepét a kántusok és az istentisztelet világától távoli dalárdák veszik át. Dobos János (1804–1887) egykori óbudai, majd ceglédi prédikátor⁵⁹ szavaival:

„— mesterünk is kevés. Elaggott fésűs mestereink, az ut, re, mi, fa, sol, la, si-t inkább a' gyermekeken verik el: az iskolából kikerült fiatal iskolatanítónk, ha csak az iskolában az énekeskar tagjai nem valának, mitsem értenek a' hangjegyekkel szabatos énekléshez; 's a népnek nincs kitől tanulnia. [...] Nálunk [...] a' templomi éneklés nem szép, nem lélekemelő. Mondjuk ki az igazat! Népiünk az aestheticában itt is hátra van, 's nagyon egyszerű vallásunk itt nem fordított elegendő figyelmet arra, hogy a' méltóság mellett egy kevés izléssel magasztotta volna cultusunknak ezen sokat-jelentő részét. [...] Templomi éneklésünk rosszabb lábon nem állhat már, mint a' milyenen most áll; mert benne kevés vallásos ájtatosság mellett még művészet, — még izlés, — mi több— még decorum sincs. Claud francia melódiái 's a' gradual néhány zökögő hymnusai úgy ki vannak énekelve eredeti alakukból, hogy rájuk ismerni alig lehet [...]”⁶⁰

A nagykőrösi városi tanács Hegedűs József utódául a debreceni kollégiumból hívja meg a Vajda Ferencet,⁶¹ aki Nagykőrös utolsó „szárazkántoraként” működött. Idejében tervezik és viszik végbe az orgonaépítést (1854–55). Vajda kántor úr nem tudott orgonálni, Szotyori Nagy Józsefet hozzák el szintén Debrecenből. De vajon mi lesz az előénekes és az orgonista kántor első együttműködéséből? Vajda —ahogyan Eötvös Károly novellája leírja⁶²— bosszút forral. Leéneklei az orgonát, azaz az intonáció után hangjával az őhozzá szokott gyülekezetet elviszi. Botránny kerekedik, az öreg kántort nyugdíjba küldik.

⁵⁷ Részletesebben lásd: DÁVID István: „Schola cantorum” 70–72.

⁵⁸ Vö. DÁVID István: „Konklúziók Erdély XVIII. századi orgonaépítézetének vizsgálatából”, in DOBSZAY László — PAPP Ágnes (szerk.): *Socia exultatione. A Rajeczky Benjamin születésének 100. évfordulóján tartott tudományos ülésszak előadásai*. Budapest 2003. 291–304.

⁵⁹ 1831-től 1844-ig apja szolgálati helyén, Óbudán működött, majd 1844-től Kömlődön, 1845-től Pécelen lelkészkedett. Az 1847–48-as országgyűlés egyik lelkésze volt. 1852-től Tótfalun, 1854-től Cegléden teljesített szolgálatot.

⁶⁰ DOBOS János: „Magyar-egyházi éneklésünk úgy a' mint van”, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* IV (1845. február 9.) 127–128. Köszönöm Szetey Szabolcs kollégámnak, hogy Dobos János ezen írására felhívta figyelmemet.

⁶¹ 1812. február 4-én tárgyalják az utódlás kérdését. PML NKO V. 202-a. Nagykőrös Város Tanácsának iratai 1636–1847. Tanácsülési jegyzőkönyvek. 14. kötet *Protocollum Miscellaneum pro Annis 1811. 1812. et 1813.* 158–159.

⁶² EÖTVÖS Károly: „A nagy-kőrösi kántor”, in uő: *Nagyokról és kicsinyekről*. Eötvös Károly munkái XIX. Budapest 1906. 183–191.

Pulpitus, éneklőszék

A templom berendezéseivel, liturgikus bútordarabjaival és az ott kialakított „életter” értelmezésével többek között a falu, a város szerkezetét ismételte meg, képezte le. A templom ugyanolyan ház, mint a település, az emberi életter bármelyik hajléka. Ajtó, ablak, falak, tető mellett van benne egy asztal, ahová letelepedünk. Azok a mesteremberek, akik művészi-természetes tehetségükkel a házak berendezéseit, festett ládáit készítették, ők festették-faragták pl. a templomi padokat, a kazettás mennyezet, a karzatok mellvédjét.⁶³ Az emberek házai és az istenháza között csupán funkcionális különbség van.

Az éneklés és az éneklő személy, csoport közösségen belüli szerepe és templomi helye szorosan összefügg. Az iskolamester, majd a kántor a közösség nagyra becsült, maga elé helyezett személyisége és tiszttségviselője volt. A kántori tisztség hatalmas, együttes hármas tisztét az oktatás, az előimádkozás (szertartásvezetés) és az előéneklés (zenei tevékenységek szervezése, összehangolása) feladatkörében látom.

A liturgikus tér középpontjában, a templom piacán helyezkedett el a szószék és az úrasztala, de ugyanitt volt a papiszék közelében a kántorszék is. Ami a lelkész tanító hivatalának a szószék, az az iskolamester-kántornak a pulpitus, éneklőszék (amely zárható résszel rendelkezett az énekeskönyvek tárolására).

A liturgiáért felelős személy templomi üléshelye ősiség. A zsinagógákban a tóratekerceket és egyéb szent iratokat rejtő frigyszekrény egyik oldalán van a rabbi széke, másik oldalán pedig az előimádkozói pulpitus („kántorszék”).⁶⁴ A zsinagógai istentiszteleten a kántor (héberül *hazan*) vezeti az istentiszteletet, mondja el héber nyelven és hagyományos dallammal az egyes imák kezdő és befejező sorait, ezáltal a közösség közös imádságát szabályozza, rendezi.⁶⁵ A zsinagógai istentisztelet kialakulását és történetét, liturgikus elemeit és tárgyait több vita is övezi,⁶⁶ de az biztos korabeli tanúk és ásatások,⁶⁷ valamint

⁶³ „[A]z egykori, hagyományos életkeretek között élő paraszti, mezővárosi közösségek a 18. sz. végéig, helyenként a 19. sz. első felében is a templomi tárgyakat ugyanazokkal a mesterekkel készítették, akikkel saját házuk bútortartat. Sőt gyakran előfordult, hogy a kórusban áglábas vagy fűrt lábú házi készítésű padokat helyeztek el.” *Magyar Néprajzi Lexikon* (a továbbiakban: MNL) V., 254. A révkomáromi asztalosok festett ládái és templomi munkái közötti összefüggésekkel kapcsolatosan adatokat közöl NAGY VARGA Vera: „Komáromi (révkomáromi) asztalosok a 17–19. században. Tények és feladatok a komáromi asztalosok kutatásában”, in *Néprajzi Értesítő. Annales Musei Ethnographiae* LXXXV (2003) 41–59. „Elemzésük [értsd: a karzatfestéseké] sok társadalom- és művelődéstörténeti tanulsággal gazdagítja ismereteinket, másrészt közvetve segítségükkel a magyar bátorfestő művészet fejlődése nyomon követhető, lehetővé teszi, hogy e népművészet motívumanyagának kialakulását az utóbbi 250–300 évben rekonstruálhassuk.” MNL III., 58.

⁶⁴ SCHMELOWSZKY Ágoston: *Rövid bevezetés a zsidó liturgiába*. Budapest 2002. 10.

⁶⁵ Raj Tamás rabbi ismertetője nyomán. Forrás: www.zsido.hu/synagogue/zsinag.htm.

⁶⁶ A kérdéskörrel részletesen foglalkozik Peter WICK: *Die urchristlichen Gottesdienste. Entstehung und Entwicklung im Rahmen der frühjüdischen Tempel-, Synagogen- und Hausfrömmigkeit*. Stuttgart 2002. 88–116.

⁶⁷ Peter WICK: *Die urchristlichen Gottesdienste*. 88–90., 110–112.

egyéb tárgyi bizonyítékok alapján, hogy a Jézus-korabeli zsidóság istentisztelete lényegében nagyon hasonlított ahhoz a liturgikus gyakorlathoz (a később keletkezett elemektől és irányzatok felfogásától eltekintve), amelyet a világ minden pontjára szétszóródott, későbbi diaszpóra-zsidóság istentiszteleteként ismerünk. A keresztyén egyház ebből az örökségből nőtt ki, ezt vitte tovább és ismerte magáénak hosszú évszázadokon keresztül.⁶⁸

Kálvin Genfjében nem két istentisztelet volt: az egyik a lelkész, a másik a kántor elképzelései szerint. A szolgálat, az istentisztelet egysége egy különleges (építészeti, térrendezési) összetartozandóság által lett láthatóvá. Általános nem ismert tény, hogy a genfi székesegyházban a kántor-előénekesnek és a lelkésznek összefonódó központi helye volt: a liturgikus térben elhelyezett szószék alatt helyezkedett el a kántorszék (*Kantorenkanzel*).⁶⁹ A magyar református éneklőszék az egyetemes keresztyénség és a magyar református istentiszteleti gyakorlatban a liturgia ősi eszményéből hordoz valami nagyon lényegeset: a felolvasott, hirdetett, énekelt és látható ige őseredeti egységét.

A templom piacát ülték körül szigorú rendben a férfiak, nők.⁷⁰ A templomi ülésrend a közösség belső hierarchiája szerint tagozódott, amely hosszú történelmi fejlődésen keresztül alakult ki.⁷¹ Pl. Nagyalambfalván az asszonyoknak elkészített új székek miatt kellett az ülésrendet 1682-ben újból meghatározni, ill. lefektetni.⁷² Nagykőrösi adataink szerint⁷³ a céhtagok az istentisztelet meg-

⁶⁸ Vö. DOBSZAY László: „Az éneklőszék”, in *Gondolkodó füzetek* (2002/2) 11–12.

⁶⁹ „Der Kantor hatte in allen Gottesdiensten mitzuwirken, einschließlich der Katechismus- und Abendmahlsfeiern (um 5 Uhr früh). Zur Erfüllung dieser Aufgaben stand ihm in St-Pierre in Genf eine Kantorenkanzel unterhalb der Predigerkanzel zur Verfügung. Es ist deutlich: Dem Kantor kommt in der von Calvin ausgedachten Struktur ein zentraler Platz zu.“ Robert WEEDA: „Die Rezeption des Genfer Psalters im 16. Jahrhundert“, in Peter E. Bernoulli — Frieder Furler (hrsg.): *Der Genfer Psalter. Eine Entdeckungsreise*. Zürich 2001. 44.

⁷⁰ MNL V., 255–256.

⁷¹ A felekezettől függetlenül meglévő alap- és rendezőelv szerint a jobb oldalon a férfiak, a balon a nők foglaltak helyet, amit még az egyes nemeken belül az életkor és/vagy a családi állapot szerinti tagozódás is jellemezett.

A családi állapotban vagy az életkorban bekövetkezett változás az új állapot szerinti ülőhelyhez jutásban vált láthatóvá. A kezdeti időkben a templomi szertartások alatt álltak, majd pl. a szentélyben megjelenő stallumok, valamint a világi hatalmasságok részére készített ülőhelyek mintájára a „köznép” is ülőhelyhez jutott. A fiatalabbak (lányok, legények) az orthodox hagyományban mai napig létező szertartás alatti állását (az idősebbek a fal melletti ülő-álló stallumszerű alkalmazhatóságoknál támaszkodhatnak, vagy manapság hordozható székeken foglalnak helyet) a karzaton való ülés váltotta fel, ill. ki.

Érdekes az egyes erdélyi falvakból származó adat, miszerint a templomi ülésrend és a temetkezési rend nemzetségek szerint alakult; a legrégebbi, legrangosabb nemzetségek az úrasztalához legközelebb kaptak helyet, és a falu közepén laktak. A szertartás alatti ülés rangot és funkciót fejezett ki. Lásd még: *Magyar Néprajzi Lexikon* V., 256., 260–262; VARGA Gábor: *Tanulmányok Lak történetéből*. Debrecen 1995. (=http://mek.oszk.hu/02100/02170/02170.rtf) 33–43; TÓTH Levente: „...kinek-kinek ülése hol legyen...» Templomi ülésrend 1682-ből”, *Örökségünk* I (2007/2) 22.

⁷² A két nagy gazdag és tekintélyes család padjai után a 3. padban jelölték ki „az praedikátorné, mesterné”, mellette pedig „Magyarosi György Deákne” helyét. TÓTH Levente: „...kinek-kinek ülése hol legyen...” 23.

kezdése előtt ünnepi viseletben a templom előtt gyülekeztek, a mesterek a céhmester,⁷⁴ míg a legények az atyamester⁷⁵ vezetésével sorakoztak. A céhek számon tartott alapítási évük szerint vonultak be a templomba, mindegyik céh a maga helyén foglalt helyet, hiszen minden céhnek saját széksora volt, sőt a céhek fiatalabbak iránti kötelességtudatát mutatja, hogy több társulás saját költségen templomi padokat állíttatott be a jövő nemzedéknek.⁷⁶ Az ifjabbak, azaz a legények — a XVIII. század karzatéptései óta⁷⁷ — a karzaton foglaltak helyet. Mind a mesterek, mind a legények a céhbe lépés ideje szerint ültek. Saját énekeskönyv használatával kapcsolatos adatunk 1770⁷⁸ és 1771⁷⁹ tájáról van. Aki hiányzott, elaludt, vagy nem viselkedett rendesen, szigorú büntetésre számíthatott. Az úrvacsorát is előljáróik vezetésével vették fel, a templomi adakozásból is kivették a részüket.⁸⁰

A lelkész, rektor-professzor és kántor elkülönülésének legbeszédesebb jele és „leglátványosabb” kifejeződése a XVIII. század második felében a karzat-építés. A nagykőrösi jegyzőkönyv szerint:

„Anno 1764. Fuit ædificatus chorus pro Juvenibus, in parte Templi orientali, item Porticula ad portam Templi occidentalem, Iudice p.t. Primario. D. Joanne Laski.”⁸¹

A templom keleti részében az ifjak számára 1764-ben felállított kóruskarzat és a templom piacáról erre az építményre felküldött kántor és kórus ténye a más iskolafenntartó gyülekezetekből származó információkkal jól egybecseng. A kolozsvári partikulaként működő Désen 1748-ban a „kántor és a deákok számára éneklőkart építettek”, a Kőröshöz hasonló módon Debrecenhez tartozó Békésen pedig egy 1784-es leírás szerint ekként nézett ki a templom:

⁷³ HORVÁTH Zoltán: *Egy mezőváros céhes ipara. A nagykőrösi céhek élete és története.* Nagykőrös 1943. 72. (felhasznált példány: PML NKO Lelt. sz. N/1081/1977).

⁷⁴ Az egyes céhek évente, általában vízkeresztkor választott vezetője; irányította és képviselte a céhet. HORVÁTH Zoltán: *Egy mezőváros céhes ipara.* 39–43.

⁷⁵ A céh által az idősebb, tapasztaltabb mesterek közül a legények és az inasok (az inasok voltak a céhek legfiatalabb tagjai) vezetőjéül választott tag elnevezése. HORVÁTH Zoltán: *Egy mezőváros céhes ipara.* 43.

⁷⁶ Pl. 1794-ben a szabó céh „[...] Fiai vagyis legényei számára tsináltatott egy kart [értsd: karzatot] a Deákok és az Paraszok karja között az maga saját kötségin, mely is került 60 forintokra.” HORVÁTH Zoltán: *Egy mezőváros céhes ipara.* 72.

⁷⁷ „A prot. vallásgyakorlatban a ref. és az unit. Egyházaknál bevezették a szentélyek [karzatt]al való beépítését vagy ha szentély nélkül építették a templomot, a szószéktől jobbra és balra a két oldalfalra egyaránt építhettek kórusokat.” MNL III., 58.

⁷⁸ Egy verekedés kapcsán (1770. november) jegyezték fel a nagykőrösi tanács-törvényeskéj jegyzőkönyvébe, hogy a verekedés eszköze az énekeskönyv volt. A szöveget idéztem: PAP Ferenc: „Graduáltól diktálásig” 70.

⁷⁹ Horváth Zoltán levéltári források alapján jelenleg beazonosíthatatlan adata szerint 1771-ben a vasárnapi istentisztelet után az egyik mestert egy boltos kalmár megverte. A mester nem a verést fájlalta, hanem azt, hogy egyedi és drága „soltáros könyvecskéjét” a támadó kiütötte a kezéből, és az a sárba került. HORVÁTH Zoltán: „Egy mezőváros céhes ipara” 72.

⁸⁰ HORVÁTH Zoltán: *Egy mezőváros céhes ipara.* 72.

⁸¹ *Annales Ecclesiae Reformatae Körösiensis* [1726-től] 14.

„Mi egyéb ékességek vannak még belülről ezen nagy Templomban? [...] mind a két végén a Templomnak Karok (Chorus), kik körül a kisebbikben az Énekes (Cantor) Oskola Mester és Énekes Deák Gyermekkel együtt, a másikban pediglen az egybegyűlt Iffiuság a Zsoltárokat éneklék.”⁸²

Hasonló jelenség nyomaival találkozunk az éneklőszék gyakorlatát sokáig őrző erdélyi gyülekezetekben. A változtatások is hasonlóak, mint az Alföldön. A pulpitust átalakítják, illetve kettéfűrészelik vagy kettéveszik, felső részét számmutató táblának átalakítva a kántorral együtt a karzatra helyezik.⁸³

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Lak község 1790–1796 között újonnan épült templomának — az előzőt el kellett bontani — pontosan meghatározott és kihirdetett⁸⁴ ülésrendje 1796-ból fennmaradt.⁸⁵ A „*Cathedra* (értsd: szószék) mellett vagyon Tisztelendő Praedicator Urunk széke”, a férfiak, nők leányok szigorú rendben helyezkedhetnek el, a karzat alatt ülnek az „oskolás leányok”, „TISZTELETESNÉ ÉS REKTORNÉ ASSZONYOKNAK rendeltetett állandóul és örökösen, megmásolhatatlanul” kiemelt első hely a papi szék közelében. A rektor (mester, kántor) már a karzaton kap helyet a kórus mellett, amely iskolás fiúkból állott.⁸⁶ Az asztalos munkákat Hubay Sándor és egy legénye vállalta 60 Rforintokért, valamint étkeztetésükért:

- „1/ Székek illendőképpen mind az egész Templomban, mind a két Karban;
- 2/ Ablakokra rámakat 2 felé nyíló fiókkal;
- 3/ A két ajtókra is két felé nyílló ajtó illendő festékkel edjűtt;
- 4/ A kő catedrát is illendőképpen megfestem.”⁸⁷

Ismét Dobos János szavait idézem:

„De ereszkedjünk alá e’ magosságból földi alacsony templomainkba, hol a’ távol-ság nem olvasztja el mysticus zúgássá a’ rendületlenül-kanyargó hangokat, — hol az ember hallja magát az éneket, és látja magát az éneklőt. Itt az anyag durván játszik, ‘s a’ szellem felé, mint vele ennélfogva össze-olvadhatna; nem talál magának helyet, hová leszállhasson, — felriad és tova-röppen, mint a’ madár, mikor a’ fagép a’ szomszéd bokron vagy fatetőn kelepelni indul. Sokszor ez a’

⁸² LOSONCZY Katalin: *A genfi zsoltárok története*. 59., 61.

⁸³ Körösfő és Tordaszentlászló református gyülekezetében az eddig számmutatóként használt templomi bútordarabok azonosítása a közelmúltban történt meg. Vö. Ósz Sándor Előd: „Éneklőpulpitusok a Hunyad-Zarándi Református Egyházmegeyében”, *Magyar Egyházzene* XII (2004/2005) 21–30.

⁸⁴ A laki református egyházközség korai jegyzőkönyvéből (1753–1790) van adat ún. „székperre”, székvitára (vö. MNL V., 262.; TÓTH Levente: „...kinek-kinek ülése hol legyen...”, 22.), ekként: „Idős és ifjabb Bassó Mihály Uramék Feleségeik a Templombéli Széken ülés miatt öszve háborodván, kívüül osztán illetlen Beszédekkel egymást illették, mellyekről Előttiünk meg is követték egymást és szépen meg is békéltettek itt a Paróchián” (1767). VARGA Gábor: *Tanulmányok Lak történetéből*. 33. A XVIII. században több helyen a vitás helyzetek miatt az ülésrendet a presbitérium/konzisztórium határozta meg, és szószéki hirdetés útján közzölték azt a hívekkel („rendelés”). MNL V., 262.

⁸⁵ VARGA Gábor: *Tanulmányok Lak történetéből*. 38–40.

⁸⁶ VARGA Gábor: *Tanulmányok Lak történetéből*. 38–41.

⁸⁷ VARGA Gábor: *Tanulmányok Lak történetéből*. 37.

templomi fagép, mint egy sovány fakelepcze, a' rector vagy kántor tisztos személyében sörög a' pulpitus mellett, 's olly hangon kezdi el énekét, millyenen a' fűrj szokta kezdeni. A' sorok végén egymásután szakadoznak el, mint fonalak, az egyes hangok, — míg végre kikopik közölök a' kezdő hang, 's hosszan nyujtva a' véghangot egy nyekkenéssel köti a' másik sor elejéhez. Az ének legvégén még sok helyen megvan a' végczikornya, melly, mint némelly állatoknak farka, két-három karikába kunkorodik fel coda-alakban az ének után, és sokszor olly hosszan nyulik el, hogy a' lelkész bátran fölmehet rajta a' szónokszékebe."⁸⁸

A háromszéki Feltorjai jegyzőkönyveiben is értékes adatok vannak.⁸⁹

„A fel-torjai templom igen ditsőséges szép templom, két szakaszba vagyón építve, a Napkelet felől való része mely Sanctuariumnak neveztetik, és amelyben a férfiak ülnek, sokkal magosabb, hogy sem a más része, e párkányos bolthajtással régi módilag, de azonban igen szépen vagyón béboltozva. A más része a templomnak, ahol az asszonynepek ülnek, sokkal törpébb, e régi deszka menyezettel vagyón bepadolva [...] A templomnak alatt a földön, vagynak három festett ajtai, melyek közül kettőn az asszonyok járnak bé a templomban, harmadikon, a Sanctuarium ajtaján a férfiak járnak bé. A Chorusnak is, ezen kívül, fenn, az asszonyok feje felett vagyón egy záros ajtaja, ebben a Chorusba többnyire gyermekek és ifjú legények szoktak ülni.

2do Vagyón a Sanctuariumaban egy szép új Chorus, azon illyen inscriptio, t. i. a festett Chorus frontispiciumán: «EZEN CHORUS ÉPÍTETETT AZ NEM. FELSŐ TORJAI REFORMATA ECCLESIA KÖLTSÉGÉN 1798.»

3tio Ezen szép Chorusban⁹⁰ készítettett egy hat mutatoju festett orgona tremulával, melynek a corpusán ez az inscriptio vagyón: «TITT: MOHAI SIGMOND-NÉ KÖNTZEI LIDIA KÖLTSÉGÉN KÉSZÜLT ORGONA A FEL TORJAI REF. TEMPLOMBAN. 1800»⁹¹

A chorusban vagyón helyheztetve egy festett pulpitus amely mellől a kántor szokott volt énekelni ennek előtte, és amelyre a soltárok számjait is szokta kitenni, a templombéli énekesnek alkalmatosságával. Ezen illyen incriptio vagyón: «CUR. FIERI JOHANNES BENKŐ DE K. VÁSÁRHELLY. ORE SUO PROPRIO FLOR. 6. Anno 1747.» N. B. Ezen pulpitus most a mesteri házban benn vagyón.

A fel-torjai éneklő mester számára vagyón egy Graduál is, vagy régi nagy énekes könyv, melly jött ki Debretzenbe 1736 esztendőben. Ezt a templomba ajándékozta Néhai fel-torjai PETŐ Pál aki alsó Csernáttoni mester volt. Ez a mester gondviselése alatt vagyón.”

Több helyen rámutattam, hogy az egyre szaporodó erdélyi pulpitusadatok mellé egyelőre nem tudunk alföldi, dunántúli adatokat tenni, tudomásom szerint

⁸⁸ DOBOS János: „Magyar-egyházi éneklésünk úgy a' mint van” 129.

⁸⁹ TUDÓS S. Kinga: „A feltorjai református egyház 19. századi jegyzőkönyve”, in *A Csíki Székely Múzeum és a Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve*. 1997. A világhálón ld. <http://www.cosys.ro/siculica/acta97/hu/muvelodes/tudos.htm>

⁹⁰ Értsd: gótikus szentély.

⁹¹ Vö. DÁVID István: *Műemlék orgonák Erdélyben*. Kolozsvár—Budapest 1996. 147., 211.

tárgyi emlékek sem állnak rendelkezésünkre.⁹² Nyilvánvaló azonban, hogy a liturgikus kórusnak és vezetőjének jól meghatározott helye kellett, hogy legyen a templomban (az egykori szentélyben, majd az oda épített karzaton). A szentesi forrásokban azonban végre egyértelmű írásos utalást találtam az éneklőszék („*a’ Pulpituson melly a’ Cántor előtt áll*”) XVIII. századi alföldi alkalmazására (tárgyi bizonyíték továbbra sem áll rendelkezésünkre).⁹³

„XIII. Réfz. Az Ekklefiának Javairól. [...]

III. Renden⁹⁴ A’ több Öregebb és apróbb Jofzági az Ekklefiá[nak] mellyek Sz[ent] ha[s]sonra szerezettek ezek:

Három ‘Sóltáros könyvek. 1.⁹⁵ A’ Tíft. Tanító Székiben melly szerezett Ao 1748. 2.⁹⁶ a’ Pulpituson melly a’ Cántor előtt áll, és 3 egy igen régi nagy réfsént elis szakadozott.⁹⁷

Ugyan a’ Pulpitus mellé képsített Kótát mutató vefz[ő], hal tfont ezüft dróttal fogatott.”⁹⁸

A másolat e helyre beszúrt megjegyzése rendkívül fontos:

„melly már nem a’ Pulpituson, hanem a’ Mufeumban⁹⁹ áll öt esztendőktől fogva;¹⁰⁰ már a’ Templomb[an] vagyon”.

Az 1761–1811 közötti szentesi templom ismertetésekor ezt az adatot találjuk:

„A’ nap keleti karbann éneklett a’ Kántor, oda jártak a’ Rector, Præceptorok és O[k]olás gyermekek. A Kántor Pulpitu[s]ann volt hal-héjblől kezüftöz fogású kótázó vefz[ő], de a mellynek ő fo[ha] hasznát nem vette.”

⁹² Az általam tüzetesen átvizsgált nagykőrösi forrásokból csak a másodbíró 1641. évi számadáskönyvében találunk egy igen szórányszerű adatot: „Lecz szöget à korusban valo szekeknek vettem d 4”, azaz a templom kórusában (feltehetőleg a valamikori szentélyben, ahol a mester vezetésével énekeltek a diákok és a gyermekek; e helyre épült a fentebb hivatkozott karzat 1764-ben) ülőalkalmatosságok, padok voltak. A másodbírói számadáskönyv 1636-ban többször tudósít az asszonyok székének elkészítéséről. Így pl. „Az uta[n] Farago Mihalnak es Himős Janosnak az Afzoniof szekek Czinalafsatul attunk f 10 d.”.

⁹³ A szentesi adat önmagában egyelőre csak a *pulpitus* szó használatára bizonyíték, ez a pulpitus alkalmas építmény volt természetesen az énekeskönyv tartására és tárolására. Azt is elképzelhetők tartom, hogy ezeken a vidékeken —egyelőre nem tisztázott okok és körülmények miatt— talán valamilyen stallumszerű kántori szék/építmény, ill. székek álltak rendelkezésre a kántor és a liturgikus énekkar részére.

⁹⁴ A másodpéldány szerint: *rendben*.

⁹⁵ A számozás utólagos, más kéz általi bejegyzés.

⁹⁶ A számozás utólagos, más kéz általi bejegyzés.

⁹⁷ A másodpéldányban ekként folytatódik a mondat: *a’ Rector Székibe*.

⁹⁸ Az átirás, ill. modern szövegközlés *fonyatott* olvasata a két kézírásos példány alapján helytelen. A másolatban *fogatott* olvasat szerepel, ami esetleg az *f* és *g* betűk közötti bizonytalan írásjel(ek) feloldása lehet. Szerintem a halcsont(ok)at ezüst drót fogja, azaz tartja össze.

⁹⁹ A *múzeum* szó a magyarban latin jövevényszó, amely talán német közvetítéssel került nyelvünkbe. Eredeti jelentése: *könyvtár, akadémia, dolgozószoba, tanulószoba, iskola a magasabb képzés számára*. ZAICZ Gábor (főszerk.): *Etimológiai szótár*. 556.

¹⁰⁰ Innentől más kéz általi, pontosan nem értelmezhető megjegyzés.

További két, a mai Magyarország területéről származó és a szakirodalomban eddig nem idézett adata szeretném felhívni a figyelmet, amelyek szintén (használatban lévő) pulpitusokról tudósítanak. A Tiszántúli Egyházkerület „az Ekklesia Curátorának Tiszti és hivatalbeli kötelességéről származó Kegyes Rendelése a Venerabilis Superintendentiának” című, 1764-ből való statútumának 6. pontja szerint a kurátor (egyházközségi gondnok)

*„Az Ekklesia javacskájára, jövedelmére, a Szent Sákramentumokhoz való Edényekre, Eszközökre tartozik szorgalmasan gondviselni, úgy a templomot is, annak falait börtöztetiti, mennyezetit, Prédikáló Székét, Szent Asztalt, Pulpitust, Templom pádimentumát vagy földét a portól, mocsoktól tisztán, csinossan tartani [...]”*¹⁰¹

A Hajdú-Bihar megyei Monostorpályi református templomáról szóló 1809-es prédikátori jelentés pedig a következő mondatot tartalmazza:

*„a pulpitus egészszen kékre meg vagon festve.”*¹⁰²

Szenci Molnár Albert fennmaradt művéből¹⁰³ tudjuk, hogy az abaúji egyházmegyéhez tartozó Bekecs 1625. január 1-én felszentelt templomában is volt ún. „Éneklő hely” —feltehetőleg megkülönböztetett hely a mester és az előénekesek számára— amely fölött két latin nyelvű idézet állt a zenéről.¹⁰⁴

*

Bízom abban, hogy a mai Magyarországra vonatkozólag adataink egyre sokasodni fognak. Mindenesetre bajaink orvoslásának kezdete a helyes kórkép. felállítása. Ez az istentisztelet teljes történelmi valóságának áttekintésével és az egyházi szolgálatok-tisztségek valós feladat kijelölésével kezdődik. Közösségeink újbóli megerősödéséhez, megelevenedéséhez, a hitbéli hűség megújulásához járulna hozzá, ha képzett, munkatársnak tekintett, megbecsült kántoraink (a szó történelmi örökségének értelmében) újból népünk tanítói és előimádkozói, az istentiszteletek szervezői lennének.

¹⁰¹ Idézi RÁCZ István: *Egyház és társadalom*. 131.

¹⁰² RÁCZ István a szöveg idézésekor a „pulpitus” szó után zárójelben megjegyzi, hogy emelvényről van szó. Feltehetőleg itt is kántorszékéről lehet szó, mivel a jelentésekben másutt a szószéket katedrának nevezik. RÁCZ István: *Egyház és társadalom*. 189–191.

¹⁰³ SZENCI MOLNÁR ALBERT: *Consecratio templi novi, azaz az felépített bekecsi templumnak dedikálása...* Kassa 1625. (RMNY 1334. — a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karán működő Szenci Molnár Albert Egyházművészeti Intézet digitalizált példánya).

¹⁰⁴ *Qui devotè canit bis orat; Non vox sed votum: non Musica chordula / sed cor: / Non clamor, sed amor pfallit in aure Dei.* SZENCI MOLNÁR ALBERT: *Consecratio templi novi*. 129. Vö. részletesen SZABÓ ANDRÁS: „A bekecsi református templom Szenci Molnár Albert Consecratio templi novi című műve alapján”, in Békési Sándor (szerk.): *Pius efficit ardor. A művészet értékelése Kálvin művében és a református kultúrában*. Budapest 2009. 141–154.